

УДК 373.5.015.31:316.42

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДО ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ (ПРОСОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Оржеховська В. М., Нечерда В. Б.

Автори розглядають проблему формування готовності педагогів до виховання толерантності учнів старшої школи, а також наголошують на характерних ознаках просоціальної поведінки працівників освіти, що є еквівалентними толерантним способам взаємодії. В центрі уваги авторів структура готовності педагога до виховання толерантності учнів старшої школи, а також форми й методи роботи з педагогічним колективом загальноосвітніх шкіл, що сприяють розвитку складових толерантної особистості вчителя.

Ключові слова: виховання толерантності, просоціальна поведінка, феномен готовності, структура готовності педагога до виховання толерантності.

Авторы рассматривают проблему формирования готовности педагогов к воспитанию толерантности учащихся старшей школы, а также делают акцент на характерных признаках просоциального поведения работников образования, которые являются эквивалентными толерантным способам взаимодействия. В центре внимания авторов структура готовности педагога к воспитанию толерантности учащихся старшей школы, а также формы и методы работы с педагогическим коллективом общеобразовательных школ, которые способствуют развитию составляющих толерантной личности учителя.

Ключевые слова: воспитание толерантности, просоциальное поведение, феномен готовности, структура готовности педагога к воспитанию толерантности.

The authors consider the problem of preparing teachers for teaching tolerance to high school students and underline the characteristic indicators of prosocial behavior among teaching staff, which are equivalent to tolerant ways of interaction. Attention is focused on the structure of teacher's preparedness to cultivate tolerance in high school students, as well as on forms and methods of work with teaching collectives at general education schools that are conducive to the development of tolerance components in a teacher's personality.

Key words: tolerance education, prosocial behavior, phenomenon of preparedness, structure of teacher's preparedness for teaching tolerance.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У педагогічній науці проблема виховання толерантності є однією з центральних, адже те, як саме людина підходить до категорії толерантності, яким чином визначає її для себе, усвідомлює сутність цього феномену, істотно впливає на всю життєдіяльність людини. Фактично, проблема толерантності є проблемою стосунків людини зі світом, людини з іншими членами спільноти. Протягом всього періоду розвитку людства толерантність конкретної людини до навколишньої дійсності передбачала з її боку такі дії і вчинки по відношенню до інших, що являли собою і вміння відчутти та зрозуміти іншу людину та конструктивно взаємодіяти з нею, вирішувати будь-які суперечності, що пропонує життя, і свідому відмову від аморальних, негуманних способів міжособистісних стосунків. Саме такі дії і вчинки особистості сучасні вчені відносять до "просоціальної поведінки" (латинський префікс про- означає "за, для, на боці, в інтересах когось, на користь комусь або чомусь").

Однією з педагогічних умов виховання толерантності у старших підлітків загальноосвітньої школи є формування готовності педагогів загальноосвітніх навчальних закладів до цього процесу. У педагогічній діяльності проблема толерантності безпосередньо стосується тих способів взаємодії, тих відносин у системі діяльності працівників освіти, що є еквівалентними характерним ознакам просоціальної поведінки, – терпимість і терплячість, урівноваженість і тактовність, справедливість,

чуйність, ненасильство, відсутність фальші у стосунках і спілкуванні педагогів із школярами і між собою. Така професійно-педагогічна толерантність має бути спрямована, перш за все, на створення максимально сприятливих умов для творчої самореалізації особистості учня, а також на розширення й укріплення міжособистісних контактів та встановлення стосунків з оточенням з різних соціальних та етнічних груп і культур на основі принципів толерантності.

Аналіз публікацій і досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У сучасній педагогічній науці проблема виховання толерантності досліджується у різних аспектах: загальні питання педагогіки толерантності (А. Сиротенко, Г. Солдатова, Л. Шайгерова); етнічна толерантність (О. Докукіна, Ю. Римаренко, В. Тишков); гуманітарні дисципліни як засіб формування толерантності (Л. Алексашкіна, С. Метліна); вивчення досвіду виховання толерантності у зарубіжних країнах (О. Матієнко). У переважній більшості педагогічних досліджень толерантність пов'язується з яскравою активною спрямованістю, активною моральною позицією в ім'я взаєморозуміння між етносами, соціальними групами, в ім'я позитивної взаємодії з людьми інших культур, національного, релігійного, соціального та ін. середовища.

Явище готовності складає предмет вивчення як психологічної, так і педагогічної науки, однак у визначенні природи готовності та її структури авторами висловлюються різні точки зору. Різнобічні тлумачення феномену готовності зумовлені специфікою діяльності й особливостями теоретичних концепцій. Ми можемо спостерігати декілька підходів до визначення готовності: готовність досліджується як сукупність знань, умінь та навичок (Н. В. Кузьміна, В. О. Сластьонін); готовність розглядається як функціональний стан педагога (А. Г. Ковальов, Л. М. Лавров); готовність подається як складне особистісне утворення (А. Ф. Ліненко, А. Й. Капська). Проте всі дослідники єдині в тому, що готовність ґрунтується на особистісному психолого-педагогічному досвіді, легко актуалізується, є стійкою, не потребує постійно нового формування у зв'язку з непередбаченою педагогічною ситуацією, є динамічною, піддається розвитку й може досягати більш високих рівнів.

Формулювання мети статті. Мета статті – наголосити на необхідності підготовки педагогів до здійснення виховання толерантності учнів старшої школи, визначити поняття готовності вчителя до певної навчально-виховної діяльності та запропонувати структуру готовності педагога до виховання толерантності учнів старшої школи, а також проаналізувати ефективність форм і методів роботи з педагогічним колективом загальноосвітніх шкіл.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток толерантних якостей будь-якої людини – тривалий, кропіткий процес. Оскільки більшу частину свого часу учні старшої школи проводять у своєму навчальному закладі, саме школа має навчити свідомо розвивати сукупність особистих здібностей, виявляти активність, самостійність, формувати толерантне мислення, життєву компетентність особистості. Проте питання виховання у підростаючого покоління толерантності у загальному курсі вивчення педагогіки як навчальної дисципліни в системі професійної підготовки вчителя, а також на курсах підвищення кваліфікації вчителів, як правило, висвітлюються досить обмежено. Через це самі педагоги у своїй професійній діяльності не акцентують увагу на формуванні толерантних якостей у своїх підопічних. Останнє, безперечно, призводить до того, що проблеми нетолерантних стосунків на рівні "учень – учень", "учень – соціальне оточення" мають множинний характер і педагогами як окремі виховні питання, що потребують нагальної уваги, не розглядаються й не вирішуються.

Крім того, толерантність є складовою педагогічної культури й педагогічної компетентності вчителя. Однак на рівні "вчитель – учень" ми в ході експериментальної роботи у загальноосвітніх навчальних закладах могли спостерігати наступні випадки проявів нетолерантності з боку педагогів: недооцінка одних учнів або переоцінка інших за відсутності логічних причин і мотивації цього, небажання вислухати, невміння коректно критикувати й заохочувати, байдужість до почуттів, емоцій, потреб вихованців. А на рівні "вчитель – вчитель" нами були помічені наступні проблеми толерантних взаємовідносин: проблема заниженої самооцінки педагогів (ставлення до себе, неадекватне сприйняття критики, дискримінація за віком); міжособистісні стосунки (амбіційність, заздрість, "зоряна хвороба", байдужість, уникання, подвійні

стандарти у судженнях та діях); проблема браку спілкування. З огляду на вищезазначене ми вважаємо важливим в ході виховання толерантності учнів старшої школи зробити акцент на становленні толерантної особистості педагога – набуття ним знань з теми толерантності й усвідомлення її актуальності та розуміння наслідків нетолерантної поведінки вчителя, а також здійснення його професійної діяльності відповідно до принципів толерантності.

Під готовністю вчителя до виховання толерантності ми розуміємо інтегральну якість особистості, яка характеризується наявністю та певним рівнем сформованості знань, цінностей, умінь та навичок вчителя у їх єдності, що проявляється у його прагненні до цього виду діяльності і у його підготовленості до її здійснення на професійному рівні.

У дисертаційному дослідженні Н. І. Клокар [1, с. 112] готовність учителя до інноваційної діяльності структурується на три компоненти, а саме: мотиваційний – мотивація до здійснення цієї діяльності; когнітивний – знання про предмет та способи діяльності; процесуальний – професійні навички та вміння, що спрямовують мобілізуючі сили особистості на оволодіння діяльністю чітко визначеного напрямку. Такий поділ, на наш погляд, є найбільш вдалим і доцільним для використання при підготовці педагогів у системі методичної роботи різних рівнів до будь-якого виду діяльності, зокрема, до виховання толерантності в учнів старшої школи.

З огляду на це ми запропонували наступну структуру готовності педагога ЗНЗ до виховання толерантності в учнів старшої школи, яку демонструє рис. 1:

Рис. 1. Структура готовності педагога ЗНЗ до виховання толерантності в учнів старшої школи

Формування готовності педагогів до виховання толерантності учнів ми розглядали як процес цілеспрямованого розвитку всіх сторін і якостей особистості вчителя, котрі складають його готовність до даної діяльності.

З метою формування готовності педагогів до виховання толерантності учнів старшої школи нами було запропоновано наступні групові форми роботи з педагогічним колективом загальноосвітніх шкіл: теоретико-методичний семінар, педагогічні читання, педрада, проблемний "круглий стіл", тренінг. В ході проведення експериментальної роботи з педагогами використовувались наступні інтерактивні методи: дискусія, "мозковий штурм", ділові ігри, аналіз історій і ситуацій. Загалом в експериментальній роботі взяло участь 82 педагоги загальноосвітніх навчальних закладів м. Києва.

Метою теоретико-методичного семінару "Толерантність людських стосунків" було ознайомлення педагогів з теоретичним та історичним аспектами

досліджуваної проблеми, а також із сучасними тенденціями її розвитку в освітньому просторі. Обговорення проводилось у вигляді *інтерактивної ділової гри "Проект толерантного колективу нашої школи"*, де учасники ділились своїм розумінням понять "толерантність", "толерантна особистість", "толерантний колектив", складали портрет толерантної людини, порівнювали з портретом толерантної особистості за Оллпортом та для закріплення отриманої інформації виконували низку творчих завдань. Наприкінці семінару підводились підсумки щодо важливості обговорюваної теми, визначалась необхідність виховання у собі толерантних рис як професійно важливих якостей особистості вчителя, що зумовлені завданням, змістом та характером його педагогічної діяльності.

Оскільки в ході теоретико-методичного семінару було виявлено необхідність вироблення у педагогів навичок толерантної взаємодії з колегами, батьками та вихованцями, було вирішено провести нетрадиційну **педагогічну раду** у формі роботи проблемних груп **"Толерантність як компонент професійної культури вчителя"**. Ця форма дала можливість глибше осмислити суть ідей педагогічної толерантності, виявити загальну ерудицію і рівень колективності вчителів, формувати нове педагогічне мислення, розвивати творчий потенціал педагогічного колективу. *Метою педради* було підвищення психолого-педагогічної компетентності вчителів щодо формування толерантних взаємовідносин на рівні "вчитель – вчитель", "вчитель – учень", "вчитель – батьки". У підготовці до засідання педради використовувалася така форма внутрішньошкільної методичної роботи, як *педагогічні читання*, на яких було представлено наступні доповіді: *"Толерантність як основа сучасного суспільства"*, що висвітлювала зміст толерантності як принципу людського буття і пропонувала критерії толерантності моделі ліберального суспільства та *"Культура толерантного спілкування"*, в якій було проаналізовано ознаки проявів толерантності та проявів інтолерантності.

Під час проведення педагогічних читань в ході обговорення доповідей окремим дискусійним питанням стала проблема меж толерантності. Саме тому нами було запропоновано коротку **дискусію для педагогічного складу школи "Чи потрібні толерантності межі?"** У ході дискусії, розмірковуючи про те, що толерантність не повинна переходити у байдужість до оточення, небажання змінювати світ на краще, відступ перед злом, зраду власному моральному вибору, учасники дійшли спільного висновку, що толерантність закінчується там, де починається загроза життю, здоров'ю і праву на вільний вибір окремої людини, а також національним інтересам держави та інтересам української нації. В цьому випадку держава і кожний окремий її громадянин, перш за все, повинні дбати про збереження країни, її народу і її культурних традицій.

Окремим дискусійним питанням стало те, яким чином виховати підростаюче покоління, зокрема учнів старшої школи, з одного боку, на засадах толерантного ставлення до дійсності, з іншого – не дати їх толерантності перейти у її крайність – всепрощення і всевиправдання. Наприкінці дискусії педагогами було вироблено декілька *принципів, котрих бажано дотримуватись під час виховання толерантності учнів*: принцип державницького виховання – залучення вихованців в український культурний простір: ознайомлення з історією та культурою українського народу, трактування української культури як державооб'єднавчої, що, незалежно від расової і національної належності учасників виховного процесу, формує громадянську позицію учнів; принцип інтеркультурності – занурення у систему європейських і світових цінностей, формування поваги до загальнолюдської культури, особливостей традицій і звичаїв усіх народів світу; принцип варіативності – багатомірний підхід до оцінки навколишнього життя і прийняття рішень, адекватних обставинам, що склалися.

В ході проведення педради "Толерантність як компонент професійної культури вчителя" педагогів було розділено на чотири творчі групи, що опрацювали та представили у вигляді алгоритмів, пам'яток, презентацій наступні завдання: "Основи взаємодії педагога із колективом учнів, що сприятимуть вихованню толерантності", "Характеристика відмінностей між толерантним та інтолерантним педагогом", "Обов'язки вчителя, що ефективно працює на розвиток толерантності вихованців", "Толерантний клас – це той, в якому..." Після роботи творчих груп було проведено **дискусію** на тему **"Оцінка толерантності мого закладу"**.

Педагогам пропонувалось оцінити, як далеко на шляху до толерантності (виховання толерантності) зрушена їхня школа. Було обговорено наступні питання: 1) Як, на Вашу думку, співвідносяться толерантність у суспільстві і толерантність у школі? 2) Чи наявні ознаки толерантності у навчально-виховному процесі Вашої школи? 3) Які вони надають переваги? 4) Що саме може бути зроблено для розширення й укріплення цих ознак? 5) Що особисто Ви можете зробити для цього? *Резюме дискусії* стало те, що особистий внесок кожного педагога послаблює гостроту проблеми та працює на користь всього суспільства, включаючи школу.

В процесі "мозкового штурму" під час виконання *вправи "Толерантний стиль"* учасники педради виробили вимоги до стилю стосунків педагога з учнем, який би відповідав принципам толерантності. Ними стали: безумовне прийняття учня; готовність захищати права й інтереси своїх вихованців; поважання права кожного на відмінність і унікальність; відмова від повчального й категоричного стилю спілкування; дотримання принципу позитивності у спілкуванні; створення умов для рівноправного діалогу, обговорень; ставлення з розумінням до проблем і помилок кожного учня; усвідомлення своїх переваг і недоліків у характері (самоаналіз).

У підведенні підсумків педради шляхом методу "мозкового штурму" було визначено *складові толерантної особистості вчителя*: емпатійність, духовна культура, управлінська компетентність, демократичність, організаторські здібності, наукова ерудиція, педагогічна етика, педагогічна майстерність, гнучкість і критичність мислення, креативність, чуйність.

Рішеннями педагогічної ради стали: спрямувати всі зусилля колективу на створення толерантного навчально-виховного середовища; дотримуватися принципів толерантності у навчанні й вихованні учнів; розробити тренінг для вчителів з питань виховання толерантності.

Оскільки педрада "Толерантність як компонент професійної культури вчителя" дозволила виявити необхідність обговорення питань педагогічної толерантності, було організовано **проблемний "круглий стіл" "Школа толерантності – як навчити й навчитися"**. Учасники обговорили такі теми, як "Природність у спілкуванні з людьми" – акцентовано на відсутності "мовного шаблону" у спілкуванні та вмінні пристосуватися до характеристик, звичок, фізичних та психічних особливостей іншої людини; "Учень – партнер учителя" – відкритість та щирість у спілкуванні вчителя з учнем, взаємне прагнення до співробітництва; "Виховна діяльність для духовно-морального розвитку учнів" – обговорено особливості проведення свята "Ми дякуємо тобі, вчителю", важливість для становлення толерантності учнів акції милосердя до Міжнародного дня людей похилого віку, дня продовольства, відвідування будинку дітей-сиріт. Окремою важливою темою, що виносилась на обговорення учасниками "круглого столу", була "Проблема виховання толерантності учнів старшої школи". Учасниками неодноразово було зауважено, що старшокласники демонструють слабку соціальну адаптацію (девіантну поведінку, неадекватну самооцінку, тривожність та ін.), за умов якої унеможливорюється толерантна взаємодія з оточенням, проте спеціальні корекційні програми для таких випадків виховною системою шкіл не передбачені й тому педагогами не проводяться. Присутні дійшли спільного висновку, що очікуваним результатом виховних заходів із залученням учнів старшої школи стануть зростання їх здатності до саморегуляції емоцій та поведінки, демонстрація шанобливого ставлення з оточення, актуалізація цінності власної особистості. *Ключовим месиджем "круглого столу"* було те, що феномен поняття "школа толерантності" полягає у створенні навчально-виховного середовища таких взаємовідносин, в основі яких лежить усвідомлення значущості розвитку толерантних якостей особистості як в учня, так і у вчителя, а також у батьків школяра, що формує готовність до толерантної взаємодії в кожного учасника навчально-виховного процесу і впливає на його ставлення до того оточення, в якому він перебуває.

З метою формування толерантної особистості вчителя нами був проведений **тренінг** з класними керівниками старших класів **"Як стати толерантним?"** *Метою тренінгу* стало: загострення уваги на проблемі толерантності та підвищення культури толерантності педагогів; формування відповідального, критичного вибору власної позиції в морально-етичних ситуаціях сучасного життя. *Завданнями тренінгу* були визначені наступні: ознайомлення учасників із способами толерантної

взаємодії, конструктивного вирішення конфліктних ситуацій; стимулювання уяви учасників у пошуках власного розуміння толерантності, виходу з конфліктних ситуацій у побутових і професійних умовах; розвиток якостей толерантної особистості вчителя, його комунікативних навичок; розвиток самопізнання як елемента толерантності в контексті взаємин з іншими. *Основними поняттями* тренінгу були: толерантність, терпимість, Кодекс толерантності, Декларація принципів толерантності, ксенофобія, стереотипи. *Очікуваними результатами* були: оволодіння навичками толерантних взаємовідносин з будь-якими групами населення та формування позитивного діалогу на всіх рівнях суспільного життя; практичне застосування – педагогічна толерантність і створення толерантного освітнього середовища. "Використання тренінгової технології дало змогу створити демократичну атмосферу, залучити до обговорення важливих проблем і до прийняття рішень" [2, с. 68].

Таким чином, форми й методи роботи, застосовані нами під час формування готовності педагогів до виховання толерантності у старших підлітків, були спрямовані на розвиток усіх складових готовності вчителів до цієї навчально-виховної діяльності: *мотиваційного компонента* – на семінарі, педагогічних читаннях, педраді, "круглому столі", тренінгу вчителі показали активну зацікавленість обговорюваною темою, прагнення до самопізнання і самоосвіти, переконаність у необхідності проведення заходів з виховання толерантності в учнів старшої школи; *когнітивного* – під час рольових ігор, дискусій, "мозкового штурму" рішення педагогів були креативними, а мислення оригінальним, було яскраво помічено усвідомлення ними значущості феномену толерантності, а також розширення їх знань з цієї проблеми – створювався теоретичний та методичний банк даних з виховання толерантності учнів; *процесуального* – в ході роботи за всіма заявленими формами й методами педагога були ініціативними, організованими, показали володіння високими професійними навичками та вміннями.

Висновки. Для становлення самодостатньої толерантної особистості учня старшої школи, психологічно й духовно готової до дорослого життя, вчителю самому потрібно зрозуміти важливість толерантних стосунків і необхідність виховання толерантної особистості школяра, бути готовим вирішувати проблему формування толерантного ставлення учня до дійсності, до людей, що його оточують. З метою підготовки педагогів до виховання толерантності учнів було використано різноманітні форми й методи роботи. Отримані результати, на нашу думку, дозволять педагогічному колективу школи створити толерантний мікроклімат для всіх учасників навчально-виховного процесу й особливо звернути увагу на розмаїття інтерактивних форм і методів виховання толерантності в учнів старшої школи.

Література

1. Клокар Н. І. Психолого-педагогічна підготовка вчителя до інноваційної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04. / Клокар Н. І. – К., 1997. – 227 с.
2. Оржеховська В. М. Учніське самоврядування: пошук ефективних моделей і технологій : навч. посіб. / В. М. Оржеховська, Г. Г. Ковганич. – Черкаси : Вид-во ПП Чабаненко Ю. А., 2007. – 234 с.